

Het geweld van de Bersiap - 2011

Door: Remco Raben   HN nr. 7/2011

Nederlanders die de Japanse bezetting in Nederlands-Indië hebben meegemaakt, hebben vaak moeite uit te leggen dat juist de maanden ná het einde van de oorlog in augustus 1945 de meeste bedreigende en sinistere waren. In deze periode, waarin de Indonesische revolutie gestalte kreeg en er nog geen Nederlands leger was dat de orde kon bewaken, werden duizenden Nederlanders en anderen vermoord.

De weken na de Japanse capitulatie waren een merkwaardig luchtledig tussen opluchting en vrees. Toen het bericht van de capitulatie de Nederlanders bereikte, richtten velen hun hoop op een herstel van de oude verhoudingen. Daar kwam niets van terecht, want er volgde geen bevrijding, maar een periode van toenemende onzekerheid en angst in een samenleving die afgleed in geweld. Deze periode van chaos en dreiging wordt Bersiap genoemd, naar de kreet die Indonesische strijders bezigden ('Wees paraat').

Het grote geweld begon niet meteen na de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 en het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid twee dagen later. Bijna alle ooggetuigen vertellen dat de golf van intimidatie en moord pas werkelijk losbarstte in oktober.

In de loop van de Japanse bezetting waren zo'n 100.000 Nederlandse burgers in interneringskampen opgesloten. Daarnaast waren er 42.000 Nederlandse soldaten krijgsgevangen, van wie er velen op verschillende plaatsen in Indonesië en andere delen van Azië waren tewerkgesteld. Toen in de gevangenkampen het bericht kwam dat Japan had gecapituleerd, waagden velen zich buiten de omheining. Er was weinig te merken van animositeit. Ook Indische Nederlanders die niet geïnterneerd waren geweest, merkten dat ze rustig over straat konden. Heel even leek het alsof het vooroorlogse leven weer zou kunnen terugkeren.

Dat dacht ook A.F.R. Ruyter de Wildt, die voor de oorlog chef van een suikerfabriek in Oost-Java was geweest en tijdens de Japanse bezetting werd geïnterneerd in een mannenkamp in Tjimahi, bij Bandoeng op West-Java. Hij noteerde in zijn dagboek dat hij pas op 22 augustus van de Japanse overgave hoorde. Hij begaf zich al snel op straat, waar alles vrij rustig was en zelfs weinig rood-witte vlaggetjes te zien waren. Europeanen konden vrij rondlopen en werden op de markten hoffelijk bejegend.

Toch kwamen er al snel berichten dat Europeanen werden gemolesteerd en zelfs vermoord. Hierop beval de geallieerde bevelhebber voor Zuidoost-Azië, Louis Mountbatten, de Europeanen in de kampen te blijven en zich niet op straat te begeven. Dat hielp wel, hoewel velen de raad in de wind sloegen. Maar voor verreweg de meeste Europeanen, vooral Indische Nederlanders, die niet in een kamp hadden gezeten, gold dat niet. Zij liepen dan ook het grootste gevaar slachtoffer te worden van aanvallen van Indonesische bendes.

Bijna overal kwam het geweld pas goed op gang toen de eerste Britse troepen en een handjevol Nederlanders op Java aan land kwamen. Vanaf eind september leek er pas echt iets te veranderen. Zo ook in Bandoeng. Ruyter de Wildt zag er Indonesische spandoeken die de Nederlanders opriepen weg te blijven. Steeds meer Indonesiërs verschenen op straat, gewapend met messen, stokken en bamboesperen. Veel van deze jongens waren afkomstig uit de arme stadsbuurten, waar zij gemakkelijk te mobiliseren waren.

Ruyter de Wildt beschrijft plastisch in zijn dagboek hoe 'veel volk gewapend met messen, speren en dolken uit de dessa gangetjes kwamen opdagen', en hij voegde eraan toe: 'Dit uitvaagsel dacht zeker dat er geknokt zou worden, ze wilden dan bij een eventuele plundering aanwezig zijn.' Ruyter hield

het, zoals zoveel Nederlanders met hem, kennelijk niet voor mogelijk dat de Indonesiërs politiek geïnspireerd zouden zijn.

Er hangt veel mist rond het extreme geweld van de Bersiap-tijd. Waar kwam dat nu vandaan? Wie waren de daders? Wie schuilden er achter de naam 'extremisten' die de Britten en Nederlanders op de geweldplegers plakten? Waren het criminelen, opgehitste jongeren, opportunistische sadisten, religieus fanatici? En wat was hun motief? Iedere oorlog heeft natuurlijk zijn pathologische moordenaars, maar de frequentie van de moorden maakt het moeilijk om die in de schoenen te schuiven van een kleine groep sadisten of criminelen.

Indertijd gaven Nederlanders de schuld vooral aan de Japanse propaganda, die de Indonesische jongeren tegen de Nederlanders had opgehitst. Zelf noemden de strijders zich veelal *pemuda*, jongeren, maar zo jong waren ze niet allemaal. Wel kwamen de meesten uit de lagere klassen en uit de armere stadsbuurten of dorpen. Door hun kansloze situatie haakten zij naar verandering en waren zij het meest vatbaar voor radicalisering.

Daardoor waren ze ook een dankbaar object voor lokale leiders die hun volgelingen juist in de stadskampongs ronselden. De mogelijkheid om zaken in eigen handen te nemen, zeker na de ellendige Japanse bezettingstijd, bracht veel jongeren in staat van opwinding. In die zin was de geest van de revolutie er ook een van ongekende vrijheid en mogelijkheden, als een persoonlijke vervolmaking.

In de eerste maanden na het uitroepen van de onafhankelijkheid ontstond er op veel plaatsen een wirwar van strijdgroepen met eigen leiders en een eigen agenda. Er was nog geen sprake van een geregeld Indonesisch leger en de republikeinse regering kon geen sterk gezag laten gelden. Het gevoel van crisis en politieke urgentie moet veel jongeren ertoe hebben aangezet zich bij de strijdgroepen te voegen, net als het vooruitzicht op plundering.

Het meeste geweld, los van de strijd tussen meer reguliere republikeinse en Britse en Nederlandse troepen, werd gepleegd door radicale nationalistische, islamitische strijdgroepen als de Hizbullah en Sabillillah, en groepen met meer criminele achtergronden. Zij hadden gemeen dat ze moeilijk onder het gezag van het prille leger van de Indonesische Republiek te brengen waren en vaak hun eigen plan trokken. Dat maakte dat de toeschouwer politiek strijder en misdadiger nauwelijks kon onderscheiden – en in veel gevallen was er ook geen verschil.

Hoewel criminele en opportunistische motieven een rol speelden, was veel van het geweld op z'n minst politiek geïnspireerd. Indonesiërs raakten zich sterk bewust van het scharnierpunt waarop het land zich bevond. De regering van de nieuwe republiek begon zich steeds sterker te manifesteren en ook revolutionaire leiders riepen het volk op zich bij de revolutie aan te sluiten. De komst van de geallieerde legers gaf de Indonesische revolutionairen het gevoel haast te moeten maken, wilden de oude kolonisatoren niet weer de overhand krijgen.

De toenemende botsingen met Japanse troepen, die na de capitulatie de orde moesten bewaken, en met Britse militairen stimuleerden de *pemuda* tot radicale actie. Op veel plaatsen deden Indonesische groepen een aanval op wapendepots van de Japanners, met wisselend succes. Het geweld tegen burgers nam hand over hand toe, omdat de dreiging van koloniale herbezetting van alle Nederlanders een vijand maakte.

Op 7 of 8 oktober 1945 riepen republikeinen op Java op tot een boycot van Europeanen in de winkels. Revolutionairen wierpen barricades op en deden huiszoeking. Europeanen werden op straat aangehouden en tot hun afgrijzen gefouilleerd door gewapende Indonesische jongens. Ruyter de Wildt schrijft in zijn dagboek dat hij zich 'het beschamende [moest] laten welgevalen door een troep schofjes gefouilleerd te worden'.

In veel steden gingen groepen pemuda langs de straten en joegen de bewoners de stuipen op het lijf met geschreeuw en nachtelijk lawaai. Steeds meer huizen werden gerampokt (geplunderd). Inwoners werden de bossen in gejaagd, waar ze vaak het slachtoffer werden van andere bendes. Ook verschenen er pamfletten die de bevolking opriepen de Indo-Europeanen uit te roeien.

De politieke strijd kreeg hiermee een sterk etnische dimensie, waarin het 'Indonesië voor de Indonesiërs' leidde tot haat voor het niet-eigene. In Soerabaja werd deze omslag misschien wel op de meest dramatische manier duidelijk toen een geïmproviseerd tribunaal tegen de massaal gearresteerde Nederlanders ontaardde in een martel- en moordpartij onder de kreet 'Dood aan de blanken'. Enkele tientallen Nederlanders werden hierbij vermoord; enkele honderden raakten gewond.

De Nederlanders buiten de kampen – veelal Indische Nederlanders – lieten zich niet onbetuigd en organiseerden hun eigen strijdgroepen om hun huizen en gezinnen te verdedigen en de moorden te vergelden. Ook Molukkers waren in deze groepen actief, omdat zij vaak het doelwit van de moordpartijen waren. Molukkers waren voor de oorlog dikwijls soldaat in het Indische leger geweest en waren goede vechters.

Deze milities opereerden vooral in Batavia. Ook zij maakten zich schuldig aan overmatig geweld. Vaak lieten ze zich leiden door wraak, waarbij een moord op een Europeaan of Molukker in veelvoud werd vergolden. Op deze wijze escaleerde het geweld, maar de Nederlands-Molukse milities waren wel in staat om sommige buurten enige bescherming te bieden.

De Indonesische leiders bevalen op 12 oktober om de Nederlandse mannen op republikeins gebied te interneren; later volgden vrouwen en kinderen. Het is aannemelijk dat de arrestaties waren bedoeld om hen tegen verder kwaad te beschermen, maar ongetwijfeld ook om te voorkomen dat de Nederlanders zelf de wapens zouden opnemen – zoals her en der gebeurde. De internering betekende voor velen een periode van nieuwe ellende, maar heeft hen ook behoed voor verdere terreur.

In de maanden die volgden waren het ironisch genoeg juist de Nederlanders buiten republikeins gebied die het meeste gevaar liepen. Het geweld nam soms gruwelijke vormen aan. Zo haalden op een dag in december 1945 drie leden van de Badan Keamanan Rakjat (Volksveiligheidsorgaan, het republikeinse leger) twee vermoedelijk Indo-Europese vrouwen in een station in een voorstadje van Batavia uit de trein en voerden hen naar het plaatselijke kantoor van de BKR, dat in een voormalig landbouwkantoor was ondergebracht.

Na een summiere ondervraging riep de leider van de BKR zijn manschappen en de omwonenden bijeen. De vrouwen werden ontkleed en door een reeks mannen verkracht, naar buiten gesleurd en onderworpen aan een publieke marteling met gloeiende ijzerstaven en een langdurige afranseling. Uiteindelijk werd hun de hals doorgesneden. De lichamen werden in een put op het erf gegooid.

Dergelijke rituele slachtingen verbijsterden de autoriteiten en zaaiden grote angst onder de Europese bevolking. Dat was natuurlijk de bedoeling, maar er was nog een ander motief: de behoefte aan vernedering en ontmenselijking van tegenstanders. Waar die vandaan kwam, is slechts te gissen. Er is wel betoogd dat Indonesië een rampok-cultuur had, of dat er 'reservoirs' van geweld bestonden die tijdens de revolutie geactiveerd werden, of dat wraakneming eigen is aan de Indonesische rechtscultuur.

Maar we hebben deze rituelen ook leren kennen in recente uitbarstingen van etnisch geweld, en we kunnen ze beter verklaren uit de politieke toestand en de aard van de strijdgroepen dan uit iets ongrijpbaars als cultuur. Hoewel er ook in vooroorlogse Indië etnisch geweld voorkwam, was dat heel wat anders dan de explosie van de late jaren veertig. In die periode van agitatie en straffeloosheid kon

het geweld als nooit tevoren opbloeien.

De term 'Bersiap' is in Nederlandse kringen ingeburgerd geraakt om de periode van chaos, moord en onzekerheid van eind 1945 aan te geven. Deze periode hield aan tot begin 1946, toen de gezamenlijke Britse en Nederlandse troepen de situatie in de steden, waar de meeste Europeanen hun toevlucht zochten, wisten te stabiliseren. In de grote steden was de Bersiap daarmee grotendeels ten einde, maar het geweld ging elders door.

Nederlanders en Indische Nederlanders waren volstrekt niet de enige slachtoffers van het geweld van Indonesische bendes. Op allerlei plaatsen werden andere mensen het doelwit van afpersing, mishandeling, roof en moord. Het betrof groepen en personen die met de Nederlanders werden geassocieerd of niet als rechtgeaarde Indonesiërs golden, zoals de Molukkers. Op veel plaatsen werden bestuursambtenaren uit de koloniale tijd vermoord, maar ook buitenstaanders die enige rijkdom hadden vergaard.

Een kwetsbare groep was die van de Chinezen, die zich in de koloniale tijd hadden ontpopt als winkeliers, ondernemers en geldschietters. Voor de revolutionaire strijders, of wie daarvoor wilde doorgaan, waren de Chinezen een gemakkelijke prooi. Bovendien waren ze vaak herkenbaar aan hun naam en uiterlijk. Enkele duizenden Chinezen zijn in de loop van de revolutiejaren vermoord en tientallen huizen geplunderd en vernield.

Het meeste geweld kwam voor in de schemerzone waar de Indonesische Republiek haar gezag niet kon laten gelden en ook de Nederlandse autoriteiten geen orde konden bewaren. Dat werd bijvoorbeeld duidelijk tijdens de politionele acties in juli 1947 en december 1948, toen de Nederlanders grootscheepse offensieven inzetten op Java en Sumatra.

De republikeinse legers wisten dat zij het onderspit zouden delven en trokken zich van de frontlinies terug. Ze gaven de ruimte aan vernielingscommando's en ongeregelde troepen. Op veel plaatsen richtten die een ware terreur aan. Niet alleen fabrieken en openbare gebouwen werden vernield, ook werden winkels en woonhuizen van Chinezen geplunderd en de inwoners afgevoerd. Soms werden de Chinezen dagen achtereen van dorp naar dorp gesleept, en in enkele gevallen collectief omgebracht.

In Madjalengka, niet ver van Cheribon op Java's noordkust, werden tijdens de eerste politionele actie in juli 1947 bijna tweehonderd Chinezen gedeporteerd en na twee weken zeulen in de bossen geëxecuteerd. De troepen die de brandstichting, ontvoering en moord op touw zetten, waren een gemengd geheel. Ooggetuigen zagen vaak dat militairen en officieren van het Indonesische leger deelnamen. Ook dorpschouwen waren soms betrokken bij de razzia's. In het geval van Madjalengka was een speciale eenheid uit de buurt van Batavia gekomen om de executie uit te voeren. De republikeinse regering, die in Djogjakarta zetelde, heeft het geweld altijd afgekeurd. De Indonesische leiders was de terreur die plaatselijke groepen uitoefenden – soms dus met medewerking van militairen – een doorn in het oog. De legerleiding deed veel moeite om plaatselijke bendes in het gareel te brengen, maar veel groepen bleven zich aan het centrale gezag onttrekken. Aan de andere kant kon de Republiek ook gebruikmaken van deze bendes, voor de guerrillastrijd tegen de Nederlanders in bezette gebieden en voor vernielingsopdrachten.

Hoeveel slachtoffers in de Bersiap van de eerste maanden na de onafhankelijkheidsverklaring en de daaropvolgende jaren van revolutie zijn gevallen, is onmogelijk aan te geven. De meest behoudende schatting is 3500 burgerdoden, maar het kan net zo goed een veelvoud zijn geweest.

Terwijl het begin van de Bersiap vrij goed is aan te geven, is het einde onmogelijk te bepalen. De geest van geweld die in de laatste maanden van 1945 ontsnapte, was moeilijk te bedwingen. Het geweld dat in oktober 1945 begon, bleek niet te stoppen en is doorgegaan tot na de

soevereiniteitsoverdracht. Veel Europeanen, Chinezen en anderen zijn in de volgende jaren vermoord. Tot ver in de jaren vijftig bleven er plaatselijk bendes actief die het op Europeanen, collaborateurs en welgestelden gemunt hadden.

Er is over de langdurige en moeizame losmaking van Indonesië veel gedebatteerd, maar de geweldstraditie die in de revolutiejaren is gevestigd, behoort tot een van de meest ongelukkige en desastreuze erfenissen van de dekolonisatie.

Remco Raben doceert niet-westerse geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Meer weten?

De geschiedenis van de Bersiap is vooral het werk van ooggetuigen-historici. H.Th. Bussemaker schreef met *Bersiap! Opstand in het paradijs* (2005) een overzicht van de politieke gebeurtenissen in het eerste halfjaar van de Indonesische revolutie en vooral hoe de Nederlandse gemeenschap werd getroffen.

Mary C. van Delden reconstrueerde eerder in *Bersiap in Bandoeng* (1989) de verwikkelingen in de vroege revolutie in deze stad op West-Java, en publiceerde recent *De republikeinse kampen in Nederlands-Indië* (2007). Hierin vertelt zij het relaas van de naar schatting 46.000 (Indische) Nederlanders die door de Indonesische republikeinen werden geïnterneerd en soms pas jaren later werden bevrijd.

Over de Indonesische kant van het anti-Nederlandse (en anti-Chinese) geweld is weinig geschreven. Uitstekende uitzonderingen zijn *Gangsters and Revolutionaries* (1991) van de Australische historicus Robert Cribb, over misdadigers en revolutionaire strijders in Jakarta, en *Visions and Heat* (1989) van de Amerikaan William H. Frederick, over de gewelddadige gebeurtenissen in Soerabaja in de laatste maanden van 1945.

Over die laatste stad en de herinneringen aan het geweld van de Bersiap gaat ook Peter Hoogendijks documentaire *Soerabaja, Surabaya* (2006)